

**Буряадай уран зохоолшодой зохёлнуудые сэсэрлигэй үхибүүдэй аман хэлэлгэ
хүгжөөлгэдэ хэрэглэлгэ**

Ешижалсанова Арюна Балдановна,

*Загарайн аймагай «Горхохон» гэжэ хүүгэдэй сэсэрлигэй
буряад хэлэнэй багша*

Манай «Ручеек» сэсэрлиг 2020 ондо буряад хэлэн дээрэ үхибүүдэй хэлэлгэ хүгжөөлгэ эхилһэн байнабди.

Буряад хэлэ хүүгэдэй сэсэрлигһээ эхилжэ, дунда ба дээдэ хургуулинуудта үргэнөөр үзэжэ эхилэнхэй. Харин багашуулые буряад хэлэндэ хургаха хэрэгтэ тон ехэ анхарал табигдана. Үхибүүд бага наһандаа яһала түргөөр юумэ ойлгожо, хадуужа, һанажа абаха аргатай гэжэ мэдэнэбди. Хэлэниинь ульгам, нугархай, хүнэй хэлэһые һажаан үгүүлдэг, танигдаагүй юумэ һонирхоно, дуун ба хатарта ехэ дуратай байдаг. Тиигээд буряад хэлэ мэдэдэггүй багашуулые хэлэндэ хургаха, арадайнгаа ажабайдалтай, ёһо заншалтай танилсуулха гэжэ ажал ябуулагдана. Республикынмнай олон хүүгэдэй сэсэрлигүүдтэ бэлэдхэл хэгдэнэ.

Үхибүүд хургуулида ерэхэдээ, иимэ хэлэлгын шадабаритай болоно:

- мэндэшэлнэ, баяр хүргэнэ, хүлисэл гуйна, зүбшөөнэ, буруушана;
- арадайнгаа ажабайдал, аман зохёол, ёһо заншал, хургаалнуудые яһала мэдэн;
- хүнэй хэлэлгэ, хандалга ойлгоно;
- табигдаһан асуудалай удхыень ойлгожо, зүб харюу үгэнэ; харин асуудал өөһэдөө табижа шадахань хүндэшэг;
- нүхэдтээ хоорондоо хөөрэлдэжэ шадаха гэшэнь бэрхэшээлтэй;
- һанал бодолоо холбоотойгоор хэлэжэ шадаха баһа хүндэ.

Эдэ асуудалнуудаа ород хэлэтэй хүүгэдэй сэсэрлигтэ хэрэглэгдэхэ программа соо бээлүүлнэбди. Программын бүхы зүйлнүүд темэнүүдтэ хубаагдана. Темэ бүхэндэ арбаад хэшээл зорюулагдана.

Хэшээлнүүдые үнгэргэхэ тухай

Буряад хэлэнэй хэшээлнүүд неделидэ 2 дахин үнгэргэгдэнэ. Нуралсалай жэл соо 72 хэшээл үнгэргэгдэнэ. Зунай һарануудта дабталгын, бэхижүүлгын ажал, наадануудые хүмүүжүүлэгшэд үнгэргэжэ байдаг.

Хэшээлнүүдые олон бэшэ (10-12) үхибүүдээр үнгэргэнэбди. Бүлэг үхибүүдые хоёр бага бүлэгүүд болгожо хубаахада таарамжатай. Манай сэсэрлигтэ буряад хэлэнэй танхим бии. Үсөөн хүбүүдтэй хэшээл үнгэргэхэдэ, үрэжэлтэй.

Бүлэгүүд болгожо хубаахадаа, үхибүүдэй хэлэнэинь хүгжэлтые, дүй дүршэлые хараадаа абанабди. Зарим үхибүүд хэлэ мэдэхгүй, нүгөөдэнь бага зэргэ ойлгохо, харин хэлэжэ шадахагүй байха. Бэшэниинь хэлэ мэдэхэ, хөөрэлдэжэ шадаха аргатай байха.

Зарим хэшээлнүүдтээ үхибүүдээ хубаангүй асарнабди. Иимэ хэшээлнүүдтээ буряад арадай наадануудые үнгэргэнэбди, дуу хатар сээжэлдэнэбди, бэхижүүлгын хэшээлнүүдые үнгэргэнэбди.

Хэшээлнүүдэй үргэлжэлгэнь дунда бүлэгэй үхибүүдтэ 15-20 минута, ахашуулай бүлэгэй - 20-25 минута, бэлэдхэлэй бүлэгэй – 25-30минута.

Хэшээл бүхэндөө шэнэ үгэнүүдтэй танилсуулха, абяануудые үгүүлүүлжэ хургаха, мэдүүлэлнүүдые зохёожо хургаха, холбоо хэлэлгэ хүгжөөхэ, бэе бээдээ хандажа хургаха, шүлэгүүдые, жороо үгэнүүдые, оньһон үгэнүүдые олоор хэлүүлхэ гэжэ оролдонобди.

Дабталгада ехэ анхаралаа хандуулха хэрэгтэй. Гараһан, үзэһэн юумэнүүдэ саг үргэлжэ саашанхи хэшээлнүүдтэ дабтажа, хэрэглэжэ байха.

Хэшээлнүүдтэ хэрэглэгдэхэ шухала аргууд:

- Шэнэ үгэнүүдтэй танилсуулхадаа, заабол зураг, нааданхай, үйлэнүүдые харуулха, нэрлэхэ.
- Нааданай аргуудые үргэнөөр хэрэглэжэ, хэшээлээ наадан шэнгээр үнгэргэхэдэ болохо. Жэшээн, “Хүүхэлдэйдэ айлшалай!”, “Дэлгүүр”, “Эмнэлгын газар” гэхэ мэтэ.
- Иимэ наадануудта үхибүүд ганса багшын асуудалда харюусана бэшэ, харин бэе бээдээ асуудал табижа хурана. Үхибүүдые бэе бээдээ хандажа, хоорондоонь хөөрэлдэжэ хургаха. Сэсэрлигэй буряадар хөөрэлдэдэг ажалшадые, үхибүүдэй түрэлхидые урижа, хөөрэлдөөнэе жэшээнүүдые харуулжа болохо. Юундэб гэхэдэ, үхибүүд ганса

багшынгаа хэлэлгэдэ дадажа, ондоо хүнэй юумэ һурахата, харюусажа шадахагүй байжа болохо

- Үхибүүдэй хүгжэлтэдэ мүнөө үргэнөөр хэрэглэгдэжэ байһан шэнэ һонин методическэ арга боломжонуудые тус ажалдаа тааруулжа хэрэглэнэбди. Эндэ интерактивна самбар ехэ туһа хүргэдэг. Тэрээн дээрээ элдэбын даабаринуудые һанажа, зохёожо, үхибүүдтээ дүүргүүлнэбди. Тэрэнь хүүгэдтэ ехэ һайшагдадаг. Мүнөөнэй үхибүүдэй ухааниинь түргэн, тэрэ дороо хээд байдаг.

Харин мүнөөнэй элдэб аргуудые хэрэглэжэ, үхибүүдэй хэлэлгэ хүгжөөжэ байхатаа, буряад арадай аман зохёол хэрэглэлгэ аргуудай нэгэн гэжэ мартанагүйбди.

Хүүгэдэй аман зохёолой уран һайханайнь түхэлнүүд өөрын онсо шэнжэтэй, тусхай хэлэлгын хэбтэй, маягтай гэжэ булганда мэдээжэ. Үшөө нэгэ шухала шэнжэнь гэхэдэ, аман зохёол эхэ хэлэнэй баялиг харуулна, оршон тойронхи байдалтай үхибүүдые танилсуулна, тэдэнэй хэлэнэинь хүгжэлтэдэ, һуража абаха, һажааха, оюун ухаандань, зан заншал хүмүүжүүлгэдэ, ерээдүйн хүгжэлтэдэнь аша туһа хүргэнэ.

Буряад арадай аман зохёолой жороо үгэнүүд үхибүүдэй хэлэ нугархай, хурса болгоно. Сэсэрлигэй хүмүүжүүлэгшэдтэй хамта жороо үгэнүүдтэ зурагуудые хэрэглэжэ, үхибүүдээ танилсуулнабди. (мнемотаблицианууд шэнгээр).

Онһон үгэнүүд ехэ хурса, гүнзэгы удхатай. Эдэ үгэнүүд соо буряад зон өөрынгөө ажабайдал, ёһо заншал, эрдэм бэлиг, ухаан бодол, сэдхэл һанаа, үри хүүгэд, аша гушанар, адуу мал г.м. һаһанайнгаа эгээл үнэтэй сэнтэй онсо шэнжэнүүдые харуулһан байдаг. Онһон үгэнүүд хүндэ һургаал заабари хэлэһэн аман зохёол болоно гээшэ. Үхибүүд бага һаһанһаа эхэ эсэгээ, тоонто нютагаа г.м. сэгнэжэ, гамнажа һурана гэхэдэ буруу бэшэ. Мнемотаблициануудай зурагууд манай буряад хэлэнэй багшада болон хүмүүжүүлэгшэнэртэ аша туһа хүргэдэг.

Хурса мэргэн таабаринууд соо хүнэй ажабайдалай элдэб янзын үзэгдэлнүүд нюуса удхатайгаар хэлэгдэһэн байна. Таабариин харюуень таахаяа оролдоһон хүүгэдэй оюун ухааниинь асуудал табиһан хүүгэдэй ухаанһаа бүри түргөөр хүдэлжэ эхилнэ.

Зохёол болбол үхибүүдэй болбосоролдо, хүмүүжүүлгэдэ ехэ үүргэ дүүргэхэхээ гадна, хүүгэдэй оршон байдалда үхибүүнэй дадал, абари зандань туһатай нүлөө үзүүлдэг.

Нааданууд хадаа үхибүүдэй наһанда эгээл хэрэгтэй зүйл, тэдэнэй ухаан бодол хүгжөөнэ, мэдэрэл мүлинэ.

Дуунууд хүнэй һанаа сэдхэлэй мэдэрэлнүүдые - уйдхар, гашуудал, баяр, дуран г.м. харуулна.

Мүн тиихэдэ аман зохёолдо энхэрэлгын поэзи, үлгын дуунууд, эрхэлүүлһэн (пестушки) ба зугаа (потешки) үгэнүүд, тоолуурнууд (считалки); гааруулганууд (дразнилки, насмешки), ооголһон үгэнүүд (заклички, приговорки) ородог.

Манай «Горхохон» сэсэрлигэй үхибүүд арадай аман зохёолтой танилсажа, жороо үгэнүүдые, таабаринуудые, оньһон ба хошоо үгэнүүдые, дуунуудые, наадануудые г.м. мэдэн абажа, хадуужа, сээжээр хөөрэхэ шадабаритай болонхой.

Харин үшөө буряад уран зохёолшодой багашуулай шүлэгүүдые сээжэлдэдэг. Мүнөө танай анхаралда манай сэсэрлигэй үхибүүд багахан шүлэгүүдые уншаад үгэхэнь. ....